

Kitap İncelemesi

CEM EMRENCE - OSMANLI ORTADOĞU'SUNU YENİDEN DÜŞÜNMEK

Çeviren: Gül Çağalı Güven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Mayıs 2016, Birinci Basım, (166 sayfa) (Özgün adı: Remapping The Ottoman Middle East Modernity, Imperial Bureaucracy, and the Islamic State, I.B. Tauris & Co Ltd, London-Newyork, 2011.)

1. Yazar ve Eseri Hakkında

Osmanlı Ortadoğu'sunu Yeniden Düşünmek eserinin ilk başında yer alan içindekiler bölümünde; resim ve şekil listesi, teşekkür, giriş, beş bölüm ve sonuç kısmının ayrıntılı başlıklandırması yapılmıştır. Kitabın metin bölümüne geçmeden önce, resim ve şekil listesinden de görülebileceği gibi kitabın içindeki konular ile bağlantılı ve bilgileri görsel olarak da anlamızı sağlayacak tarihsel fotoğrafların listesi vardır. Bu bakımdan daha içeriğe başlanmadan, okuyucu nasıl bir zamandizimi içinde olacağını anlayabilir. Şekiller listesinde yazarın kendisinin oluşturduğu önemli iki şekil yer almaktadır ki metnin içinde bu şekiller konuyu daha anlaşılır kılmaktadır. İlerleyen sayfada yazar teşekkür bölümünde böylesine kapsamlı bir projeyi kitaba dönüştürürken istifade ettiği kişi ve kurumlara teşekkürlerini iletmış ve kitapla ilgili bilgilere yer vermiştir. Yazar kitapta yer alan fikirlerin erken bir özetinin uluslararası bir dergide yer aldığını, birinci bölümün önceki halinin ise başka bir dergide yayımlandığını belirtmiştir. Katıldığı bir atölye çalışmasının projesinin sınırlarını çizmede etkili olduğunu ve yine katıldığı bir panelin Osmanlıları karşılaştırmalı bir perspektiften düşünmesini sağladığını dile getirmiştir. Kısacası bu kitap önemli bir birikimin, değerli hocaların yer aldığı bir doktora sürecinin ve son rütuşların verildiği bir doktora sonrası araştırmanın ürünüdür.

Kitabın arka kapağında Cem Emrence'nin Massachusettes Üniversitesi, Amherst Kampüsünde Tarih alanında doktora sonrası araştırmacısı olduğu; Osmanlı İmparatorluğu ve modern Türkiye üzerine çalışmakta olan Dr. Emrence'nin makalelerinin uluslararası ve ulusal pek çok dergide yayımlandığı ve Massachusettes Üniversitesi'nde Osmanlı İmparatorluğu, karşılaştırmalı imparatorluklar ve modern Ortadoğu alanlarında ders verdiği yazmaktadır.

2. Osmanlı Ortadoğu'sunu Yeniden Düşünmek

Kitap giriş, beş bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

2.1. Giriş

Giriş bölümünde yazar kitabın hedefini, yöntemini, kuramı ve kitabın planını anlatmıştır. Yazar Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana Avrasya bölgesindeki çatışmaları anlamak için ortaya konulan görüşlerin, bölgenin on dokuzuncu yüzyılda moderniyete geçişindeki Osmanlı katkısını atladıklarını ifade ederek, kitaba bunun önemli bir kusur olduğunu dile getirerek başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu çalışmalarının da bu meseleye yeteri kadar el atmadığını, geç Osmanlı araştırmalarının imparatorluk deneyimine, devlet seçkinlerinin modernleşmeci vizyonu, dünya ekonomisinin belirleyici etkisi veya yerel dinamiklerin esnek niteliği açısından yaklaştığını ve daha popüler izahlar olan ulus-devlet ekseninden açıklamaların ise geç Osmanlı dönemini milliyetçi bir bakış açısı ile ele alındığını eklemiştir. Tüm farklılıklarına karşın, her iki literatürde ortak bir yön bulunduğunu, bunun da geç Osmanlı toplumlarının modern dünyaya geçişte gösterdikleri çeşitliliği ortaya koyacak imparatorluk anlatılarını içermemesi olduğunu dile getirmiştir.

Bu bağlamda kitabın görevinin ve hedefinin Osmanlı Ortadoğu'sunda moderniteye giden alternatif yolları ortaya çıkarmak olduğunu ifade ederek, bizi milliyetçi-dünya sistem-modernleşmeci perspektiflerden tarihsel hatlara çekmiştir. İmparatorluk içi bir bakış açısı ile çizgisel ve devlet-merkezli tarih modellerine karşı çıkararak kıyı, iç kesim ve hudut bölgelerinin on dokuzuncu yüzyıl boyunca imparatorluk içinde izlediği ayrı yolları gösterme hedefini dile getirmiştir. Ayrıca bu yolların her birinin kendine özgü bir düzeni temsil ettiğini ve günümüz Ortadoğusu açısından önemli sonuçlar doğurduğunu ileri sürmüştür.

Kitabın hedefini dile getirdikten sonra imparatorluk hatlarını ve bunları açıklamak için kullandığı yöntemi açıklamıştır. Buna göre yazar Osmanlı dünyasındaki çeşitlenmeyi açıklamak için tarihsel hat kavramını kullanmıştır. Bu yaklaşım tarihsel tecrübenin zaman açısından sınırlı, mekân açısından farklılaşmış ve yol-bağımlı (path-dependent) bir kalıp izlediğini kabul etmektedir. Yazar yol bağımlılığının, dönüm noktalarında alınan kritik kararların ısrarla devam ederek uzun vadeli sonuçlar doğurması halinde ortaya çıktığını dile getirmiştir. Siyaset bilminde önemli bir kavram olan yol-bağımlılığı (farklı tercümeleleri vardır) karşılaştırmalı çalışmalar için başvurulabilmektedir ki yazarın eseri de karşılaştırmalı bir çalışma olduğu için

bu bağlamda yol-bağımlılığı yerinde bir izah sunmaktadır. Yol bağımlılığı yaklaşımı, sosyal bilimlerde tek bir yolun varlığını (örneğin modernleşme) varsayan veya toplumsal değişimi tek bir değişken (örneğin kapitalizm) üzerinden açıklayan tekleştirici izahlar ile sistemik anlatılardan ayrılır. Vurguyu dönüm noktalarından yol yapıcı süreçlere kaydıran bu kitap, yerel siyaset, ekonomi ve kolektif taleplerin on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Ortadoğu'sunu biçimlendirdiğini ileri sürmektedir. Bu çerçevede bu kitapta üç ana sav ileri sürülmüştür. İlk olarak kıyıda ekonomi, iç kesimde siyaset ve hudutlarda kolektif talepler, Osmanlı İmparatorluğu'nda bölgesel hatları açan başat süreçler olmuşlardır. İkincisi siyaset, ekonomi ve kolektif talep biçimleri arasında uyum olduğu zaman bölgesel çizgiler pekişmiş fakat bu süreçler her bir yolda farklı şekillerde kurumsallaşmıştır. Son olarak, bölgesel hatlar aynı zamanda küresel kapitalizm, devlet inşası ve jeopolitik rekabetten yararlanan yerel aktörlerin çabalarının ürünü olmuştur. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu kitap, on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı dünyası ve mirasını anlamak için bölgesel, ağ temelli ve yol bağımlı hatlardan işe başlanması gerektiğini öne sürmektedir.

Yazar bu bağlamda imparatorluk hatlarını açıklamıştır. Kitabın ana yapısını oluşturan bölgesel güzergâhları toplu halde karşılaştırarak bu kısımda anlatmıştır. Buna göre on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Ortadoğu'suna üç tarihsel güzergâh damgasını vurmuştur: kıyı, iç kesim ve hudutlar. Kıyı, Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz sahil şeridinin liman kentleri ve ticari hinterlandlarını temsil ederken; iç kesim Suriye, Filistin ve İç Anadolu'nun karasal deneyimini simgelemektedir. Hudut ise Doğu Anadolu, Irak ve Arabistan Yarımadası'nın çekişmeli sınır bölgelerini kapsamaktadır. Osmanlı hatları, kıyıda pazar ilişkileri ve modernlik söylemi, iç kesimde imparatorluk bürokrasisi ve İslami devlet fikri, hudutta ise dinsel güven ağları ve seferberlik siyaseti tarafından biçimlendirilmiştir. Ekonomik formlar da her güzergâhta farklıydı. Kıyıda, gayrimüslim tüccarlar ihracata yönelik tarım ürünlerini dünya pazarlarına satarken, iç kesimde Müslüman iktidarın çıkarlarını büyük toprak sahipliği ve bölgesel pazarlar güçlendiriyordu. Hudut liderlikleri ise her iki ticarileşme tipine karşı çıkararak ekonomik ve siyasal varlıklarını sürdürmek için himaye gelirlerinden yararlanmayı tercih ettiler. Himaye geliri temelinde faaliyet gösteren kırsal-dinsel ağların Osmanlı devletiyle merkezileşme yüzünden çatıştığı çorak hudut bölgelerinde zayıf hâkimiyet (thin rule) söz konusuydu. Gayrimüslim orta sınıfların dış ticaretin getirilerinden ve Avrupa kaynaklı hizmetlerden yararlandığı, ancak Osmanlı devletiyle siyasi pazarlık gücünün sınırlı olduğu kıyı bölgelerinde tartışmalı hâkimiyet (contested rule) galebe çaldı. İç kesimlerin deneyimini niteleyen ise rızai hâkimiyet (consensual rule) idi. Yazar, Osmanlı güzergâhlarının uzun

vadeli sonuçlar yarattığını ileri sürmüştür. Kıyı bölgesi, orta sınıf değerleri, küresel bağlantıları ve geniş bir kamusal alanı barındıran modernliğin mekânı haline gelmiş; devletin meşruiyeti ve Sünni İslam'ın ahlaki değerlerinin damgasını vurduğu iç kesime devlet önderliğinde değişim ve tutucu değerler hâkim olmuş ve jeopolitik rekabetin devlet inşasının önünü kestiği hudut bölgelerinde, yerel çıkarlar özerklik konusunda merkezi devlet karşısında etkin bir pazarlık gücü kazanmıştır. Daha sonraları yirminci yüzyılda ulus-devlet oluşumuna karşın kıyı, küresel bakış açısını korumuş; iç kesim, muhafazakâr kimliğine sahip çıkmış; hudutlar ise siyasi açıklamalar yapmak için isyan ve heterodoks İslam'ı kullanmışlardır. Burada kısa bir karşılaştırmalı anlatımı yapılan hatlar, kitabın bölümlerinde ayrıntılı bir şekilde açıklığa kavuşturulmuştur.

Yazar imparatorluk hatlarını ortaya koyduktan sonra kitabın temellendiği kuramı anlatmıştır. Yazar bu araştırmanın tarihsel kurumsalcılıkla (historical institutionalism) güçlü entelektüel bağlarına karşın, eklektik kökenler üzerine kurulduğunu yazmıştır. Kitap boyunca her bir Osmanlı hattını açıklamak için bir dizi tarih ve sosyal bilimler ekolünden yararlandığını dile getirmiştir. Kitapta önerilen hat modelini geliştirirken dünya tarihi alanında yer alan mekânsal yaklaşımlardan yararlandığını ifade etmiştir. Böylece bu çalışma yukarıdan aşağıya imparatorluk tarihlerinden, retrospektif milliyetçi anlatılardan ve mikro tarih araştırmalarından ayrılarak, geç Osmanlı tarihinin güzergâhlar üzerinden izahını yapmaya çalışmıştır. Son olarak bu çalışmanın mekân vurgusunun, klasik anlamda coğrafi perspektiflerden ayrıştırılması gerektiğini yazmıştır. Bu bakımdan coğrafya, Osmanlı hatlarının doğuşu için zorunlu ama tek başına yeterli olmayan bir koşuldu.

Ana fikir, Osmanlıların farklı bölgelerdeki çeşitlenen sicilinin izini sürerek, imparatorluk geçmişinin eleştirel bir değerlendirmesini yapmaktır. Yazar çalışmanın sınırlılığı bağlamında Osmanlı İmparatorluğu için yaptığı analizde, Balkanlar ve Kuzey Afrika'yı çalışmanın dışında bıraktığını belirtmiştir. Yazar, Osmanlı İmparatorluğu üzerine yapılan çalışmaların izlediği rutinlerin aksine, çalışmasında, imparatorluk evreni içinde belirli modellere göre şekillenmiş çeşitliliği anlamak için Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm Asya vilayetlerini yüzyılı aşkın bir zaman sürecinde takip etmeye çalıştığını ifade etmiştir. Bu yüzden belirli mahal hakkında veya kısıtlı bir zaman dilimine ilişkin imparatorluk, ulus-devlet, bölge ve sömürge arşivlerinde yer alan birincil kaynaklardan yararlanmadığını söylemiştir. Bunun yerine geç dönem Osmanlı İmparatorluğu üzerine gitgide genişleyen literatüre dayandığını ve bu çalışmayı sosyal bilimler ve tarih alanında geniş bir okuma malzemesi ile desteklediğini eklemiştir.

2.2. Bölüm I: Tarih Yazımı

Yazarın kendi ifadesi birinci bölüm geç dönem Osmanlı tarihyazımı üzerine ayrıntılı bir tartışmayı içeriyor ve alanın düalist açıklamalar ve devlet-merkezli izahlarla işlediği sonucuna varıyor. Bölümün geri kalan kısmı ise güzergâh yaklaşımını tanıtıyor. Yazar bu bölümde geç dönem Osmanlı tarihyazımının üç dalga etrafında geliştiğini, her dalganın farklı bir dünya konjonktüründe yükseldikten sonra yerini yeni bir akıma bıraktığını ortaya koymuştur. Değişen akımlar, Osmanlı araştırmalarının dünya çapındaki eğilimlerle uyumlu temalar, çerçeveler ve metodolojiler benimsemesi anlamına geliyordu.

Buna göre, geç dönem Osmanlı tarihyazımının üç farklı dönemini; modernleşme yaklaşımları, makro modeller ve pazarlık perspektifleri olarak sınıflandırmış ve geç dönem Osmanlı tarihine ait araştırmalardaki tarihyazımı eğilimlerini karşılaştırmalı bir tartışma ile gözden geçirmiştir. Bu noktada kendisinin belirlediği alt başlıklarda her bir akımın, düşüncelerini ortaya koymuştur. Modernleşme yaklaşımları (1950-70), makro modeller (1970-90) ve pazarlık perspektifleri (1990-) olarak başlıklandığı geç dönem Osmanlı tarihine ait araştırmalardaki eğilimleri nedensel dinamik, dönüm noktası, ana süreç ve gidişat alt başlıklarında inceleyerek her bir akımın bu konulardaki düşüncelerini ve yaklaşımlarını ortaya koymuştur.

Yazar her bir tarihyazımın on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'na dair yaklaşımlarını incelemiş, her birinin sorunlu yanlarını ortaya koymuştur. Genel bir şekilde bu tarihyazımlarının anlatılması, bu konularda kuşbakışı bilgi arayan bir okuyucu için gerçekten doyurucu olmuştur. Yazar her bir tarih yazımında öne çıkan kişileri ve fikirleri vermiş, bu yönde daha ayrıntılı bilgi sahibi olmak isteyenler için önemli bir kılavuz yaratmıştır.

Yazar bu bölümün sonuç kısmında geç Osmanlı tarihyazımının bize değişimin anlatılarını sunduğunu; modernleşme yaklaşımlarının devlet önderliğindeki dönüşüme dikkat çektiğini, makro modellerin kapitalist sisteme eklenmenin ardından doğmakta olan sınıf çatışmalarının izini sürdüğünü ve pazarlık anlatılarının da, Osmanlı devlet ve toplumu arasındaki zımnî sözleşmeyi gösterdiğini ifade etmiştir. Osmanlı çalışmalarının son dönemde umut vaat ettiğini ama tüm gelişmelere rağmen Osmanlı tarihyazımının kilit sorunlarının hala çözülemediğini dile getiren yazar, bu konuda önemli bir husus olarak geç dönem Osmanlı tarihinin bürokratik seçkinler veya taşra liderliklerinin merceğinden değerlendirildiğini, bu izahın Osmanlı tarihini merkez-çevre çerçevesinde devlet merkezli dar bir anlatıya

indirgediğini ve Osmanlı içi çeşitlenmeyi yakalamaya imkân verecek karşılaştırmaların önünü tıkadığını yazmıştır. Tarihyazımındaki diğer önemli sorun, geç dönem Osmanlı tarihini tek bir dinamikle açıklayan tek-nedenli yorumların varlığıdır.

Kısacası yazara göre metodolojik olarak, geç dönem Osmanlı tarihyazımı, Osmanlı devleti, küresel süreçler ve yerel aktörlerin oynadıkları, eşzamanlı ve birbirinden farklı rolleri başarı ile açıklamaktan uzak kalmıştır. Yazar bu duruma bir çözüm olarak, Osmanlı içi çeşitliliği ele alan ve çoklu-nedensellikte işleyen tarihsel izahlara ihtiyacımız olduğunu dile getirmiştir. Yazara göre bu izahlar bir yandan mekânsal ve karşılaştırmalı, öte yandan etkileşimsel ve süreç temelli olmalıdır. Osmanlı devletinin katkısının tarihselleştirilmesi, Avrupa etkisinin yerli yerine oturtulması ve yerel aktörlerin bölgedeki güçlü sosyal ağlar olarak görülmesinin gerektiğini söylemiştir. Bu tür bir yaklaşımın, düalist (zıtlıklar) izahları aşabileceğini ve başkentteki siyasal seçkinlerin tarih içinde sahip olduğu ağırlığı azaltabileceğini iddia etmiştir. Yazar bu temel prensipleri aşağıdaki bölümlerde anlattığı imparatorluk hatlarında esas almıştır.

2.3. Bölüm II: Kıyı (Coast)

Yazar ikinci bölümde, birinci bölümde metodolojik ve kuramsal olarak ortaya koyduğu imparatorluk hatlarını ayrıntılı bir şekilde incelemeye başlamıştır. Bu bölümde ilk olarak kıyı hattını ortaya koymuştur. Yazara göre kıyı hattı, on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan toplumsal bir oluşumdur. Genişleyen dünya ticaretiyle öne çıkan kıyı, aynı zamanda küresel ekonomide artan uzmanlaşmanın somut bir deliliydi. Bununla birlikte, kıyı, Osmanlı İmparatorluğu'nu dünya ekonomisinin ana merkezleri ile ilişkilendiren coğrafi bir noktadan ibaret değildi. Liman kentleri, Osmanlı kıyılarını küresel ağlara bağlayan, orta sınıf ittifaklarını besleyen ve yeni siyasal mücadele biçimleri başlatan toplumsal mekânlar olarak faaliyet gösterdi. Reform fikri, geniş bir kamusal alan ve modern sınıf siyaseti on dokuzuncu yüzyılda kıyı deneyiminin ayrılmaz unsurları oldu. Bu bölümün genel argümanı olarak, on dokuzuncu yüzyılda kıyı modelinin Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz sahil şerisinde kendine özgü tarihsel bir deneyimi temsil ettiği savunulmaktadır.

İkinci bölümün ilk alt başlığında yazar kıyı hattının oluşumunda rolü olan küresel bağlantılı bir ekonominin oluşumunu ortaya koymuştur. Buna göre ilk olarak kıyının tarihsel köklerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'nın genişleyen dünya ekonomisine eklenmediği on sekizinci yüzyılın ikinci yarısına dek uzandığını ama bu bütünleşmenin geçi olduğunu, bu kısa ömürlü modelin Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa arasındaki ticaret

bağlarını kesintiye uğratan Napolyon Savaşları ile sona erdiğini dile getirmiştir. Doğu Akdeniz'de ticaretin dengesinin 1820'lerden sonra değişime uğradığını söyleyen yazar yerel kapitalist öznenin yükselişinin başlıca fark olduğunu dile getirmiştir. Buna göre Osmanlı-Avrupa ticaret ilişkilerinde aracı rolü oynayan gayrimüslim tüccarın, deniz aşırı ticarete yerel Müslüman grupları bertaraf ederken; Avrupalılar karşısında teşkilat bakımından üstünlüklere sahip olduğunu ve gayrimüslim ticari üstünlüğünün anahtarının kentli çıkarları hem hinterland hem de küresel güçlerle eklemleyen iki yönlü bağlar olduğunu ifade etmiştir. İşte bu arkaplana dayanarak, Batı Anadolu'nun Rum tüccarının, yüzyıl boyunca bölge ithalatında tekelci konumunu sürdürdüğü örneğini vermiştir. Yerleşik nitelikleri, sosyal bağları, iyi işleyen bölgesel ağların varlığının kıyı tüccarlarının başarısında yeri olduğunu ortaya koyan yazar, ekonomik bütünleşmenin alabileceği diğer formları bertaraf ettiklerini dile getirmiştir. Böylece Avrupalı tekeller, beyaz yerleşimci koloniler ve güçlü kırsal çıkarlar ortaya çıkmamış, bunun yerine gayrimüslim müteşebbisler Lübnan ve Bursa'da ipek ihracatına hâkim olmuş, Selanik'te tütün ve imalat sektörünü denetlemiş ve Batı Anadolu'da bir dizi tarımsal ihraç ürününün ticaretini yapmışlardır. Kıyı hattının oluşumunu ve gelişmesini ortaya koyan yazara göre bir süre sonra, kıyı ekonomisi Batı Anadolu'da ve Doğu Akdeniz sahil şeridinde orta sınıf hegemonyasına giden yolu açtı. Bu bakımdan ikinci bölümün ikinci alt başlığında yazar yüzyılın sonuna doğru Osmanlı kıyısındaki kozmopolit hâkimiyetin aktörlerini, mekanizmalarını ve ideolojilerini orta sınıf hegemonyası başlığı altında ele almıştır.

Yazar kıyı hattında orta sınıfın hegemonyasının nasıl kurulduğunu ve nelerden beslendiğini anlatırken ekonomide yerli tüccarın yükselen yıldızının, liman kentinde profesyonel bir orta sınıfın gelişmeye başlayan ideolojik hegemonyası ile örtüştüğünü ifade etmiştir. Gazeteciler, hukukçular, ezcacılar, doktorlar ve edebi seçkinler, kamusal alanın sınırlarını genişletmiş ve Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz'de orta sınıf ağlarını yaratmıştır. Çoğunlukla gayrimüslim kökenli olan bu sınıf, Osmanlı dünyasının düşünce önderleri, kültürel araçları ve hevesli reformcuları haline gelmiştir. Liman kenti entelektüelinin geç dönem Osmanlı toplumunda kendine özgü bir toplumsal dünya görüşüne sahip olduğunu dile getiren yazar bunu şu şekilde ifade etmiştir: kozmopolit fakat yerliydi; reform yanlısı olmakla birlikte, ne devlet ne de cemaat karşıtıydı. Yazara göre 1900 itibarıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun liman kentlerinde uzmanların hâkimiyeti oluşum halindeydi. Bu bakımdan orta sınıflar siyasal reform, toplumsal barış ve kentsel yenilenmeye ilişkin davalarını, modern kurumlarda yürüttüler. Merkezi devletle arasında mesafe olan belediye, orta sınıf önerilerini vitrine

çıkarmak için mükemmel bir fırsat oluşturdu. Orta sınıfın fikirlerini ortaya koyması için gelişen liman kenti basınının çok etkili olduğunu söyleyen yazar, orta sınıf hâkimiyetinin temelini liman kentinin kozmopolit mekânı olduğunu dile getirmiştir. Bir bütün olarak ele alındığında, kozmopolit alanın Osmanlı kıyısında orta sınıfları liderlik pozisyonuna yükseltmek için gereken toplumsal mekânı, doğru kurumları ve serbest düşünce akışını mümkün kıldığını söyleyen yazar, bunun yanında tüccar ve profesyonellerin idaresi altında barışçıl bir liman kenti yaratmaya yönelik orta sınıf girişimlerine hiç itiraz gelmediği anlamına gelmediğini dile getirerek diğer başlıkta bu meydan okumaları incelemiştir.

Üçüncü alt başlık olan ekonomik çatışmada yazar Osmanlı kıyısındaki toplumsal mücadeleleri ele almıştır. Dünya ticaretinden elde edilen gelirlerin, Doğu Akdeniz dünyasında bölüşüm çatışmalarının temelini oluşturduğunu ifade eden yazar çatışmanın başlangıç aşamasının, ekonomik aktörlerin ve siyasal olarak bağlantılı seçkinlerin on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında toprak ve ticari tarım uğruna kavgaya tutuğuğu hinterlandda baş gösterdiğini dile getirmiştir. Bu bakımdan kıyı hattının hinterlandında ortaya çıkan çatışmaları örneklendirmiştir. Önemli bir örnek olarak Cebel-i Lübnan'daki Dürzi-Maruni çatışmasını ele almıştır. Hinterlandda ekonomik mücadelelerden sonra siyasal mücadelelerin yaşandığı bölgesel kıyı kasabalarındaki etnik-dinsel rekabete ve büyük liman kentlerinde yaşanan sınıf çatışmasına geçmiştir. Yazar kısaca bu başlıkta hinterlanddaki cemaatler arası çatışmaların, bölgesel liman kasabalarında (port-towns) hegemonya gerilimlerinin ve büyük liman kentlerinde işçi protestolarının Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ekonomisine entegrasyonunun bir sonucu olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Sonuç olarak, dünya ekonomisinin Osmanlı kıyısını önemli şekillerde dönüşüme uğrattığını belirten yazar, kıyıda küçük yerleşimleri büyük liman kentlerine dönüştürdüğünü ve onları küresel pazarlara yönelen ticari hinterlandlarla bağladığını ortaya koyarak kıyı hattının oluşumunu özetlemiştir. Lakin Osmanlı liman kentlerinin ortaya çıkışının tam anlamıyla tesadüf sayılmayacağını ekleyen yazar Osmanlı devletinin, siyasal araçları bertaraf ederek küresel kapitalist entegrasyonun yolunu açtığını, Avrupalıların ise Osmanlı kıyısında dokunulmazlık (extra-territoriality-diplomatik dokunulmazlık) ve emtia hareketlerini koruyarak bu serbest ticaret rejimini güvence altına aldığını yazarak kıyı hattının temelsiz olmadığını göstermiştir.

2.4. Bölüm III: İç Bölgeler (Interior)

Yazar her bölümün başında o bölümde anlatılanları neden-sonuç ilişkisi bağlamında özetlemiştir. Bu bakımdan okuyucu için gerçekten çok faydalı olmuştur. Buna göre yazar iç bölgelerin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında farklı türde bir imparatorluk gerçeğine işaret ettiğini, dış müdahale tehdidinin ve küresel pazarların olmayışının Osmanlı İmparatorluğu'na iç kesimleri kendi önceliklerine göre biçimlendirme ve devleti bölgede baskın güce dönüştürme fırsatı verdiğini iddia etmiştir. Bu dönüşümün de imparatorluğun modernleşme siyasetine katılan kentli araçların imtiyazlı statüsünü teyit ederken aynı zamanda bölgesel ekonomi ile yerel siyasette Müslüman hâkimiyetini sağlamlaştırdığını ve böylece zamanla iç bölgelerin imparatorluk evrenine sıkıca bağlı hale geldiğini ileri sürmüştür. Yazar Osmanlı kıyı hattından sonra bu bölümde, İç Anadolu, Suriye ve Filistin'de rızai hâkimiyetin oluşumunu ele almıştır. Alt başlıklarda bu rızai hâkimiyetin nasıl kurulduğu ve bu durumdan yararlanan sınıfı ve bu sınıfın içinde olduğu ekonomiyi ortaya koyduktan sonra bu hatta ortaya çıkan siyasal mücadeleleri incelemiştir.

Üçüncü bölümün ilk alt başlığı kentli Müslüman blok adını taşımaktadır. Buna göre kentli Müslüman blokun oluşumu on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı devlet genişlemesinin bir sonucuydu. Yazar dipnotta Müslüman blokun gücünü eski askerî aileler, ulema ve yerel tüccarlardan aldığını yazmıştır. Peki, kentli Müslüman blok nasıl oluştu? Bu noktada merkezileşmeyi öne çıkaran yazar iktidara erişimi sağlayan imparatorluk bürokrasisinin, iç bölgelerde seçkin statüsünü kazanmanın yegâne yolu olarak faaliyet gösterdiğini iddia etmiştir. Osmanlı merkezileşmesinin iç kesimlerde yapısal bir değişim yarattığını ve güç sahibi yerlilerin bireysel olarak ezildikten sonra, nüfuz sahibi yönetici blokun parçası olarak imparatorluk çerçevesine yeniden dâhil edildiklerini belirtmiştir. Kısacası Osmanlı merkezileşmesi, taşra bürokrasisi ve bürokratik mevki sahibi olmanın Müslüman blokun oluşumu ve servet biriktirip, çıkarlarını savunmasındaki rolünü ortaya koymuştur. İç kesimde, Osmanlı gücünün yirminci yüzyıla geçilirken zirvesine ulaştığını söyleyen yazar, 1890'larda genişleyen modern eğitimle birlikte, devletin kapsayıcı bir Osmanlı kimliğini öne çıkardığını ve geniş bir gruba kariyer fırsatları sağladığını eklemiştir. Yazar özetle iç kesimdeki rızai hâkimiyetin oluşumunu, on sekizinci yüzyılın statü gruplarını ortak çıkarlara sahip bir kentsel blokun oluşumuna ve kurumsal yeniliklerin, yerliler ile devlet arasındaki ortaklığı derinleştirmesine bağlamıştır.

Üçüncü bölümün ikinci alt başlığı bölgesel pazarların yaratılması ismini taşımaktadır. İç kesimde ekonomik hayatın küresel etkilere karşı dirençli

olduğunu, dűnya ekonomisi ve temsilcilerinin marjinal roller oynadığını dile getiren yazar, bu durumu Osmanlı devletinin siyasal műdahalesinin ekonomik sűreçleri şekillendirmesine ve güçlü bir Müslűman blokun bölgesel pazarlara hâkim olmasına bağlamıştır. Bu anlamda, siyasal rant ve iç pazarların on dokuzuncu yűzyılın ikinci yarısında iç bölge ekonomilerinin evrimini belirlediğini dile getiren yazar bu başlıkta, bu siyasal rant ve iç pazarların oluşumunu ortaya koymuştur. Siyasal rantı, Osmanlı devletinin ekonomi üzerindeki etkisi üzerinden incelemiştir. İç kesim ekonomilerini incelemeye devam eden yazar yűzyıl sonunda iç kesim ekonomilerinin bölgesel bütünleşmeye doğru önemli adımlar attığını ileri sürmüştür. Elbette bu dönüşümün merkezinde Müslűman blok yer alıyordu. Buna göre iç kesim tüccarı kent-kır bağlantısını sağladı, kara ticaretini denetledi ve yaygın ticaret ağları kurdu; Halep, Bağdat ve Şam gibi büyük kentleri birbirine bağlamayı başardı. Yazar, iç kesim ekonomilerinin on dokuzuncu yűzyılın ikinci yarısında yaşadığı değişimleri tahıl ve hayvancılık olmak üzere havaleli emtiya ve imalat sanayi üzerinden göstermeye devam etmiştir. Kısacası 1900'e gelindiğinde Osmanlı iç kesiminde pazar bütünleşmesinin gerçekteleştiğini ileri süren yazar bunun dűnya ekonomisinin sınırlı olduğu bölgesel düzeyde olduğunu, havaleli emtianın ticarileşmesi ve esnek imalat formlarının bu entegrasyonu sağlayan ekonomik güçler olduğunu ve devletin de varlıklarını (toprak gibi) siyasal bir tarzda dağıtması ve yerel çıkarlara elverişli bir ortam sağlamasından, başlıca kazançlı çıkanın Müslűman blok olduğunu iddia etmiştir. Bu şekilde ortaya çıkan ekonomik dönüşümün kendi hoşnutsuzluklarını yaratmasının uzun sürmeyeceğini ileri süren yazar, diğer başlıkta siyasal çatışmanın doğasını işlemiştir.

Üçüncü bölümün alt başlıklarından sonuncusu patrimonyal mücadeleler adını taşımaktadır. Pazar bütünleşmesi ile birlikte, Müslűman blokun önüne çeşitli zorluklar çıktığına, bu zorlukların özellikle ekonomik dönüşüm sonucu yükselen yeni seçkinler için geçerli olduğunu söyleyen yazar, tekstil imalatçıların ve tahıl tüccarlarının kentlerde yükselen zanaatkâr hoşnutsuzluğu ve ekmek isyanları ile başa çıkmak zorunda kaldığına ileri sürmüştür. Fakat bu bölgelerdeki en önemli çatışma biçiminin seçkinlerle doğrudan ilgili olduğunu, Müslűman blok mensuplarının güç, servet ve saygınlık edinmek için kendi aralarında kıyasıya bir rekabete giriştiiğini yazmıştır.

Üçüncü bölümü sonuçlar başlığı ile bitiren yazar, iç kesim hattının Osmanlı devletindeki merkezileşmeyle ortaya çıktığına ve kentli Müslűman blokun önceliklerini yansıttığına, Osmanlı devletinin bu bölgelerde siyasal iktidarın, ekonomik kaynakların ve dinsel yetkinin anahtarını elinde tuttuğu

böylelikle Müslüman blokun bu alanlarda neredeyse kesintisiz bir hâkimiyet kurduğu sonucuna ulaşmıştır. Yine de, iç kesim hattının kendine özgü farklılıkları olduğunu da eklemiştir.

2.5. Bölüm IV: Hudut (Frontier)

Yazar dördüncü bölümde Osmanlı hâkimiyetinin en zayıf olduğu imparatorluk hattına geçmiştir. Osmanlı hudut bölgelerinin on dokuzuncu yüzyılda ortak bir tarihsel deneyimi paylaştığını dile getiren yazar, kıyı ve iç kesimin aksine, buraların siyasal olarak istikrarsız, ekonomik olarak az gelişmiş, demografik olarak da seyrek bir yapıya sahip olduğunu ifade etmiştir. Devletin sınırlı varlığı nedeni ile, Osmanlı hudutlarına Sünni olmayan ve heteredoks dinsel cemaatleri temsil eden, kültürel olarak farklı ve siyasal olarak özerk liderliklerin hakim olduğunu ve emperyalizm çağında ortaya çıkan jeopolitik rekabetin de Osmanlı hudut boylarındaki siyasal sonuçları etkilediğini ortaya koyan yazar, bu bölümde Doğu Anadolu, Irak ve Arabistan Yarımadası'nda devlet oluşumunu inceledikten sonra, siyaset, ekonomi ve kolektif taleplerin doğasının Osmanlı hudutlarındaki zayıf hâkimiyeti pekiştirdiğini göstermiştir.

Dördüncü bölümün ilk alt başlığı olağanüstü hâl siyaseti adını taşımaktadır. Yazar bu kısımda merkezi devlet ile yerel gruplar arasındaki pazarlık şartlarını ele almış ve Osmanlı egemenliğinin fiili sınırlarını ortaya koymuştur. On dokuzuncu yüzyıl ilerledikçe, Osmanlı devletinin hudutlara yönelik politikasında temel bir ikilem ile karşı karşıya kaldığını söyleyen yazar bu ikilemi, devletin Tanzimat'ın merkezileşme politikaları ile bir dönüşüm gerçekleştirmeyi ve taşradaki güç sahiplerini sahneden silmeyi planlarken, kuvvetli yerel direniş ve merkezi devletin sınırlı kaynaklarının bu yukarıdan aşağıya dönüşümün sınırlarını çizmesi olarak ifade etmiştir. Tüm bunların bir sonucu olarak Osmanlı devletinin karakterinin hudut boylarında farklı bir içeriğe büründüğünü, Osmanlı yönetiminin bir yandan Osmanlı modernleşmesinin hızını artırarak doğrudan güven ağlarına nüfuz etmek ile imparatorluğun ayakta kalmasını sağlamak için yerel liderliklerle pazarlık yapmak şeklindeki iki çatışan ilkeyle hareket ettiğini ifade etmiştir. Geniş bir perspektiften bakıldığında, on dokuzuncu yüzyılda hudutlarda Osmanlı devlet inşa çabaları başarısız olduğu sonucuna ulaşan yazar alttaki başlıkta ekonomiye dönerek, yerel liderliklerin ticarileşmemiş bir ekonomik yapıdan nasıl kazançlı çıktığını göstermiştir.

Siyasetten ekonomiye geçen yazar bunu himaye gelirleri başlığı ile ifade etmiştir. Bu başlık altında huduttaki liderlerin ekonomik kaynaklarını ve kaynaklara sahip olmanın onları merkezi devlete karşı nasıl güçlü kıldığını

ortaya koymuştur. Yazar sonuç olarak, pazar bütünüleşmesi ve onun kentli ekonomik aktörlerinin hudutta görece az etki yaptığını, himaye parası toplama ve kendine yeterli ekonominin, göçebe federasyonların temel gelir kaynakları olarak kaldığını iddia etmiştir.

Hudutta ekonomik kaynakları inceledikten sonra yazar isyan repertuarları başlığı altında merkezi devletin taleplerine dönerek, siyasal çatışmanın hudutlarda nasıl kurucu bir güç olduğunu açıklamıştır. Burada kast ettiği hudut hattının oluşumunda diğer önemli mekanizma olarak merkezi devlete karşı yapılan kolektif hareketlerdir. Yazar bu bölgelerde ortaya çıkan yerel özerklik taleplerinin koşulladığı hudut isyanlarının ortak özellikleri olduğunu dile getirmiştir. Bunlar, devlet konsolidasyonunun düşüklüğünden yararlanma; patronaj bağlarına dayanma ve dinsel aracılık üzerinden kitle hareketine dönüşmedir. Yazar bu kısımda, hudut direniş hareketlerini ayrıntıları ile tartışmış ve bölgedeki isyanların avantajlarını, amaçlarını ve sınırlarını incelemiştir. Genel hudut güzergâhlarına dair özelliklerden sonra her bir hudut güzergâhındaki kolektif eylemlere dair ayrıncı özellikleri göstermiştir. Yazar uzak, yakın ve orta hudut bölgelerini devletin gücü, dış müdahale, mezhep ve kolektif hareket ihtimali başlıkları altında karşılaştırmalı olarak görebilmemizi sağlayan bir şekil ile açıklamıştır. Bu başlığı kapatmadan önce Osmanlı hudutlarındaki isyan hareketlerini dizginleyen etkenlere değinerek imparatorluğun zayıf da olsa bu bölgelerde hâkimiyetinin nasıl devam ettiğini anlamlandırabilmemizi sağlamıştır.

Dördüncü bölümün son başlığı her bölümde olduğu gibi sonuçlar kısmıdır. Bölümün her bir alt başlığının küçük bir özetini içeren bu kısımlar okuyucu için gerçekten çok değerlidir. Hudut hattı için de böyle bir özet sunmuştur.

2.6. Bölüm V: Dönüşüm Çizgileri, 1908-1922

Beşinci bölüm dönüşüm çizgileri, 1908-1922 başlığını taşımaktadır. Bu bölümde yazar imparatorluğun son günlerine dönerek, 1908-1922 arasındaki Jön Türk Devrimi, kitle siyaseti ve büyük savaşların bölgesel güzergâhları nasıl şiddetli bir revizyona uğrattığını incelemiştir. 1908-1922 yıllarının, Osmanlı tarihinde yeni bir dönemi simgelediğini dile getiren yazar, kitle siyasetinin toplumsal aktörlere yeni taleplerde bulunma imkânı verdiğini, büyük savaşların Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına yol açtığını ve hızlı siyasal dönüşümün imparatorluk hatlarını da yeniden düzenlediğini ifade etmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan kitle siyaseti, yerel aktörleri yeni emperyal sınıfla karşı karşıya getirirken aralarındaki çekişme her bir bölgesel hattın kimliği üzerine olduğunu söyleyen yazar, hudut liderliklerinin yerel özerklikte

direndiğini, kıyı orta sınıflarının reform ve ekonomik bütünleşme meselelerini ortaya attığını ve Müslüman blokun iç bölgelerde aracılık konumunu muhafaza etmeye çalıştığını iddia etmiştir. Savaşların bu tartışmaları farklı biçimlerde çözdüğü, kıyıda iç hiyerarşileri değiştirdiği, iç kesim güzergâhını kesintiye uğrattığı ve Osmanlı hududunun özgül karakterini perçinlediği sonucuna varmıştır.

Bu bölümün son başlığı olan sonuçlar kısmında yazar Jön Türk döneminde ve Osmanlı çöküşü sonrası bölgesel hatların nasıl değişimler geçirdiğinin kısa bir özetini yapmıştır. Yazarın sonuçlar başlığında ortaya koyduğu önemli bir konu Osmanlı sonrası gerçeklikte, imparatorluk hatlarının etkisidir. Buna göre modern devletlerin her biri, farklı Osmanlı çizgilerinin alıncı aynı çerçeveye tıktırıldığı bir toprağa sahip olduğunu ileri süren yazar, yeni kurulan Ortadoğu devletlerinin eklektik karakterinin, bölgedeki milli bütünleşmeyi olanaksız hale getirdiğini iddia etmiştir. Bu bakımdan, iki savaş arası dönemin Ortadoğu'sunda en önemli Osmanlı mirasının bölgesel güzergâhların dirençliliği olduğu sonucuna varmıştır.

2.7. Sonuç

Sonuç bölümünde kitabın kısa bir özeti sunulmuştur. Biz inceleme sırasında bunları tekrarlamamak adına yazarın dile getirdiği farklı gündemlere burada yer vereceğiz. Yazar, kitapta yol-bağımlı bir çerçeve kullanarak, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı Ortadoğu'suna üç bölgesel hattın damgasını vurduğunu ileri sürerek, on dokuzuncu yüzyıl geç dönem Osmanlı Ortadoğusu'nu anlamak için yenilikçi bir çerçeve ortaya koymuştur. Böylece modernleşme yaklaşımları, makro modeller ve pazarlık perspektiflerinden ayrılarak, bölgesel güzergâh çerçevesinde mekân merkezli, yol-bağımlı ve karşılaştırmalı bir inceleme yapmıştır. Yazarın kendi ifadesi ile bu açıklama biçimi yerel dinamikler konusunda hassastır, bölgesel zamanı imparatorluk zamanının önüne yerleştirir ve Ortadoğu'ya çeşitlilik penceresinden bakar.

Yazar sonuç bölümünde her bir hat incelemesinin özetini yaptıktan sonra geç dönem Osmanlı hatlarının durumunu ortaya koymuştur. Geç dönem Osmanlı dünyasının 1920'lerde hala ayakta olduğunu söyleyen yazar, kıynın küresel ekonomik yönelimini sürdürdüğünü; iç kesimin yeni rejimlerinin kentli Müslüman blokun gücünü tanımak zorunda kaldığını; hudutta ise yerel özerkliği amaçlayan kolektif eylemler sürmekte olduğunu ileri sürmüştür. Fakat sadece on yıl sonra, küresel gelişmelerin her bir bölgesel hattın kendine has karakterini sürdüren ana sürece son verince; Osmanlı hatlarının kaderinin sonsuza dek mühürlenmiş olduğunu iddia etmiştir.

Yazar sonuç kısmında Osmanlı gözlemleri başlığı altında hat yaklaşımının, Osmanlı İmparatorluğu ve ötesine ait dönüm noktaları, ana süreçler ve önemli sonuçları gözden geçirmek için önemli fırsatlar verdiğini dile getirmiştir. Bu bakımdan okuyucu için değerli bir anlatım olan bu kısım hat yaklaşımının, Ortadoğu çalışmaları için nasıl yeni pencereler sunabileceğini bize göstermektedir. Ayrıca bu kısmın bize gösterdiği belki de en önemli konu, kozmopolit kıyı, Müslüman iç kesim ve heteredoks hudutların Osmanlı sahnesinde etkileşim içinde ortaya çıktığı ve yirminci yüzyıla geçilirken kaynaklar, değerler ve devletin özü konularında kıyasıya rekabet ettikleri bilgisidir.

Sonuç kısmında yazar yeni bir araştırma gündemi başlığı altında atılması gereken bir sonraki adımın, kavramsal kategoriler etrafında çalışmak ve çeşitli karşılaştırmalar yapmak olduğunu dile getirmiştir. Bu çerçevede her bir hat içinde karşılaştırmalar yapılabileceğini ve böylece iç hiyerarşileri anlayabileceğimizi ifade etmiştir. Peşine düşmeye değer ikinci bir projenin, Osmanlı hatlarını karşılaştırılması olabileceğini ifade eden yazar bunu şu şekilde örneklendirmiştir: İzmir, Şam ve Sana'yı karşılaştırmak. Üçüncü bir karşılaştırmalı proje olarak ise kara imparatorluklarının on dokuzuncu yüzyıl deneyimlerini bir güzergâh modeli ile değerlendirmek olabileceğini önermiştir. Son olarak ise geçiş/çatışma kuşaklarının kaderinin incelenmesinin yeni kavrayışlar elde edebilmek için yapılabilecek bir proje olduğunu dile getirmiştir.

Yazar kitabı bitirirken son cümlesinde bu kitabın, okuru üç hatlı yaklaşımın, on dokuzuncu yüzyılda geç dönem Osmanlı İmparatorluğu ve Ortadoğu'yu yeniden düşünmek için değer bir çaba olduğuna ikna etmeye çalıştığını söylemiştir. Osmanlı araştırmalarında bir tartışma başlatıp, yeni ampirik çalışmaları teşvik ederse, kitabın amacına ulaşacağına inanıyorum diyerek biz okuyuculara-araştırmacılara düşen görevi dile getirmiştir.

3. Genel Değerlendirme

Uzun bir inceleme yazısından sonra söylenebilecek çok şey yoktur. Sadece son birkaç nokta ve eleştirinin dile getirilmesi gerekmektedir. Kitap notlar kısmından, kaynakçasına, içerdiği bilgilerden, fotoğraflara kadar çok doyurucu bir donanımına sahiptir. En önemlisi okuyucuyu düşünmeye, yeni sorular sormaya, edinilen bilgiler sonrası yeni araştırma gündemleri yaratmaya sevk etmektedir. Cem Emrence'nin emek yüklü bu çalışması, Ortadoğu hakkında temel bilgiye sahip her okuyucu için çok verimli bir kitaptır. Lakin birkaç eleştiri yapmamız mümkündür. Kitapta yer alan "Osmanlı Ortadoğu'su" - "günümüz Ortadoğu'su" gibi kavramlar net bir

şekilde açıklanmamıştır. Ayrıca “Osmanlı Ortadoğu”su kavramı kendisi bizzati sorunludur. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu on altıncı yüzyılda yönetimi altına aldığı çoğunlukla Arapça konuşan kişilerin yaşadığı toprakları “Ortadoğu” olarak isimlendirmemiş bu bölgeleri vilayetler şeklinde yönetmiştir. Yazar kıyı hattı için Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz kıyı şehirlerindeki gayrimüslim tüccarları ele almıştır. Lakin bu bakımdan Halep gibi bir iç kesim şehirde dış bağlantılara sahip gayrimüslim tüccarlar nasıl konumlandırılacak sorusu akıllara gelmektedir. Halep on altıncı ve on yedinci yüzyıllardaki ticari üstünlüğünü on sekizinci yüzyılda kaybetmiş olsa da hala Avrupa ile ticaret yapan bir şehirdi ve şehirde Avrupalı bağlantılara sahip gayrimüslim aileler vardı. Kıyı hattında Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz liman kentlerinde orta sınıf hegemonyası başlığında Beyrut için ortaya konulan bu sınıfın düşünce önderleri, kültürel araçları ve hevesli reformcuları haline gelmeleri durumunun İzmir için de söz konusu olup olmadığı biraz tartışmalıdır. Bu bakımdan kıyı kentleri tek bir sepete koyulabilir mi sorusu akıllara gelmektedir.

Merve MESÇİOĞLU FEDAİ*

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölüm

---

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mervemescioglu@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9177-077X>.